

NR 52/2013

Z dziejów Torunia *Biuletyn szkoleniowy*

ODDZIAŁ Przewodnicki PTTK Koło i Klub Przewodnika w Toruniu

BENEDYKTYNKI W TORUNIU - HISTORIA MNIEJ ZNANA.

W kształtowaniu świadomości wyznaniowej Torunia ogromną rolę odegrały konwenty zakonów przybyłych, krótko po założeniu miasta przez Krzyżaków.

Między innymi taką misję spełniało zgromadzenie sióstr benedyktynek (pełna nazwa Mniszki Zakonu św. Benedykta). Konwent powstał we Włoszech, swoją regułę oparł o reguły św. Benedykta. Założycielką zakonu i pierwszą opiekunką duchową była św. Scholastyka – siostra św. Benedykta. Pierwszy zakon w Polsce założył Bolesław Chrobry w XI w.

Najstarsze zapiski wspominają osadzenie mniszek w Toruniu w 1311 r. przez wielkiego mistrza krzyżackiego Karola z Trewiru jako wotum dziękczynne za zwycięstwo Krzyżaków w okolicach miejscowości Rastembork (dzisiejszy Kętrzyn)¹.

Opierając się na zapiskach kroniki zakonu odkrywamy, że konwent toruńskich benedyktynek to chyba najbardziej migrujące po mieście zgromadzenie. Pierwszym znanym miejscem lokowania był nieistniejący dziś przy szpitalny kościół św. Ducha na Małych Rybakach² (dziś w tym rejonie jest Hotel Bulwar). Wielokrotnie na kartach kroniki wspomniana lokalizacja opisywana jest jako dotknięta przez powódzie oraz *uciążliwości ze strony mieszkańców*³. Cykliczne zalania oraz hałas spowodowały, że w 1327 r. mistrz krzyżacki Werner von Orlsen wyraził zgodę na przeniesienie sióstr do kościoła św. Krzyża⁴. Pożar, który strawił ten kościół w 1391 r. zmusił mniszki do kolejnej zmiany lokalizacji. Tym razem zajmują budynki klasztorne przy kościele św. Jakuba (siostry opiekowały się kościołem i jego dobrami już od 1345 r.⁵). Do odbudowanego w 1410 r. kościoła św. Krzyża powraca tylko część sióstr. Konwent podzielił się i od tego momentu część zakonnic pozostałych przy kościele w Nowym Mieście Torunia źródła określają jako „za św. Jakubem”. Przygotowania do obrony przed wojskami polsko – litewskimi spowodowały, że w 1414 r. kościół św. Krzyża został zburzony. Tym samym część przeniesionych benedyktynek osadza się przy pierwotnym miejscu lokacji czyli kościele św. Ducha

¹ L. Krantz – Domasłowska, J. Domasłowski – Kościół św. Jakuba w Toruniu, TNT 2011 r.

² K. Mikulski – Przestrzeń i społeczeństwo od końca XIV do początku XVIII wieku, UMK 1999 r.

³ O. Wł. Szotdorski – Kronika Benedyktynek Toruńskich

⁴ Lokalizacja jest nieprecyzyjna, w Kronice Benedyktynek Toruńskich często napotykamy zapiski o kościele św. Wawrzyńca.

⁵ Opieka nad Kościołem farnym Nowego Miasta Torunia wynikała z prawdopodobnego połączenia konwentu benedyktynek z cysterkami, które pierwotnie zajmowały się kościołem.

i rezydują tu do 1655 r. To rok zniszczenia kościoła przez Szwedów. Ostatnią toruńską siedzibą mniszek był kościół św. Jakuba, z którego uchodzą bezpowrotnie w 1833 r.

W hierarchii kościelnej toruńskie benedyktynki podlegały bezpośrednio biskupowi chełmińskiemu. Jednak znany jest fakt, że w 1456 r. oddały się w opiekę Radzie Miasta. W praktyce oznaczało to, że zarząd nad dobrami klasztornymi powierzono prowizorom wybranym przez Radę Miasta. W późniejszym okresie dobra materialne jakie pozyskiwał klasztor, oraz konkurencyjna polityka handlowa stały się przyczynkiem poważnego kryzysu w relacjach z włodarzami miasta. Dodatkowe napięcia spotęgowały docierające do Torunia nurty luteranizmu. Ciekawostką jest fakt, że w szczytowym momencie reformacji w rękach katolików pozostały kościoły św. Ducha (na Małych Rybakach) i św. Mikołaja należący do dominikanów. Mniszki wcześniej określane jako „za św. Jakubem” w 1557 r. również musiały opuścić kościół i klasztor bowiem dobra te zostały zajęte przez luteran.

Na tym jednak problemy benedyktynek się nie skończyły. W 1579 r. zaraza zdziesiątkowała zgromadzenie, gdzie pozostała jedna siostra – Elżbieta Korwicka⁶. Jej losy to ciekawa historia walki o zachowanie dóbr klasztornych. Rajcy miejscy wraz z mieszczanami licząc na przejęcie bogactw klasztornych nieustannie namawiali Korwicką do odejścia z zakonu nawet za otrzymaniem intratnych korzyści majątkowych. Dopiero przybycie sióstr z Chełmna pozwoliło ustabilizować sytuację.

Tutaj warto także wspomnieć o pewnym rozłamie między benedyktynkami z Chełmna i Torunia. Otóż za sprawą wybitnej ksieni chełmińskiej Magdaleny Mortęskiej wprowadzane są reformy potrydenckie w klasztorze. Mimo nacisków zmian nie akceptują siostry z Torunia, które próbują zachować pełną samodzielność. Na kartach kroniki możemy prześledzić sporo absurdalnych i dość humorystycznych utarczek w walce o utrzymanie niezależności toruńskiego konwentu.

W 1583 r. przełożona sióstr z Torunia Elżbieta Korwicka umiera w Chełmnie. Dopiero w 1588r. za zgodą ksieni Mortęskiej z grona toruńskiego zgromadzenia wybrano Zofię Dulską (córkę podskarbiego koronnego Jana Dulskiego). Ta korzystając ze wsparcia ojca będącego u boku króla Zygmunta III Wazy postanawia walczyć o zagrabione dobra klasztorne. W wyniku procesów w 1593 r. król ostatecznie zdecydował o zwrocie majątku oraz dokumentacji zagrabionej przez władze Torunia. Warto dodać, że sam monarcha wizytował klasztor 17. 05. 1623 r. wraz z małżonką, kilka dni później zgromadzenie odwiedziła Anna Wazówna (siostra Zygmunta III Wazy), lecz nie została wpuszczona do klasztoru z uwagi na wyznanie luterskie⁷.

Wielce zasłużona dla zgromadzenia toruńskiego ksieni Zofia Dulska umiera w 1631 r. tegoż samego roku odchodzi również przełożona sióstr z Chełmna Magdalena Mortęska. Źródła podają, że ostatecznie skonfliktowane zgromadzenia chełmińskie i toruńskie pojednały się w 1634 r. (zgromadzenie toruńskie zaakceptowało zmiany lansowane przez Magdalenę Mortęską). W Toruniu po śmierci Dulskiej ksienią zgromadzenia została Elżbieta Piwnicka.

Niewątpliwie czarną kartą w historii zgromadzenia toruńskich benedyktynek jest rok 1655 r., kiedy to Szwedzi zdobyli i okupowali miasto. Za namową i łapówką mieszczan dowódca garnizonu zgodził się wypędzić siostry, zburzyć kościół, klasztor i szpital. Benedyktyнки uszły do Chełmży. Za sprawą interwencji ksieni Piwnickiej król szwedzki nakazuje przywrócić benedyktyнки do Torunia

⁶ O. Wł. Szotłowski – Kronika Benedyktynek Toruńskich

⁷ tamże

i zadośćuczynić wszelkie straty. Wykonanie tego wyroku pozostawiło jednak wiele do życzenia bowiem mimo powrotu siostr do Torunia zmuszone były przebywać w upokarzających warunkach.

Ksieni Piwnicka nieustannie walczyła o zwrócenie kościoła św. Jakuba i klasztoru przejętego przez luteran. Nieugięcie korespondowała z królem Janem Kazimierzem. Kroniki podają także dość interesujący fakt o zamachu, do którego doszło w trakcie wyjazdu Piwnickiej do Warszawy. Za namową mieszczan woźnica spowodował wypadek w wyniku, którego przełożona toruńskich siostr doznała poważnych obrażeń. Historia walki o kościół św. Jakuba nosi w sobie również inne ciekawe wątki. Dowiadujemy się na przykład, że mieszczanie wypełnili świątynię materiałami wybuchowymi. W trakcie burzy piorun uderzył z taką mocą, że wyleciały główne wrota wejściowe, co miało symbolizować gniew Boży. Zdarzyła się także czynna napaść ze strony mieszczan na kapłana próbującego wizytować kościół w trakcie komisji królewskiej⁸.

Po wielu latach starań dnia 18. 07. 1667 r. konwent toruńskich benedyktynek w asyście 300 zbrojnych został wprowadzony do kościoła św. Jakuba. Luterańska część mieszczan i władz nigdy nie pogodziła się z tym werdyktem. Rok 1667 jest także ostatnim, który przetrwał do naszych czasów na kartach kroniki zakonnej. Kolejne lata to nieustanna walka benedyktynek o utrzymanie wywalczonych dóbr i pozycji w mieście.

Wraz z nastaniem wojny północnej w 1703 r. na miasto i klasztor spadły ogromne kontrybucje. Mienie klasztorne było rabowane i regularnie konfiskowane. W 1772 r. spłonął klasztor przy kościele św. Jakuba, który wkrótce odbudowano. Ostateczna kasata zakonu w Toruniu nastąpiła w 1833 r. wypędzone siostry przeniósł się do Żarnowca. W 1866 r. umarła ostatnia toruńska zakonnica Zofia Winnicka⁹.

Do dziś oprócz kroniki zachowały się także dzieła sztuki zdobiące niegdyś kościoły nawiedzone przez siostry. Godnymi wspomnienia jest obraz *Maria z Dzieciątkiem* z ok. 1440 r.¹⁰ będący w zbiorach Muzeum w Pelplinie. Krucyfiks relikwiarzowy znajdujący się także w zbiorach pelplińskich. Te dzieła prawdopodobnie zostały uratowane z nieistniejącego kościoła św. Ducha. W Toruniu najwięcej pamiątek zachowało się w kościele św. Jakuba. *Obraz Adoracja Chrystusa Ukrzyżowanego przez obie gałęzie zakonu benedyktyńskiego* pędzla Bartłomieja Strobla z 1634 r.. Uważny obserwator zauważy po lewej stronie podstawy krzyża jabłko – symbol zgody (w nawiązaniu do konfliktu między zgromadzeniami chełmińskim i toruńskim)¹¹. Obraz zesłania *Ducha Świętego oraz Trójcy Świętej*. Warto także uważnie przyrzeć się ołtarzowi głównemu, gdzie po prawej i lewej stronie widoczne są charakterystyczne rzeźby św. Benedykta i św. Scholastyki¹².

Historia benedyktynek toruńskich to ciekawe studium losów zgromadzenia na tle wydarzeń historycznych Torunia. Śledząc losy siostr wielokrotnie dowiadujemy się o mniej znanych kartach z historii naszego grodu. Można pokusić się o wniosek, iż czas benedyktynek w Toruniu był czasem próby wiary i niezłomności. Próby, z której z pewnością wyszły obronna ręką.

⁸ tamże

⁹ L. Krantz – Domasłowska, J. Domasłowski – Kościół Św. Jakuba w Toruniu, TNT 2011 r.

¹⁰ A. Błażejewska, K. Kluczwajd, B. Mansfeld, E. Pilecka, J. Tylicki – Dzieje Sztuki Torunia Muzem Okręgowe w Toruniu, 2009 r.

(istnieją również przesłanki, iż obraz pierwotnie znajdował się w kościele Św. Mikołaja w Toruniu)

¹¹ L. Krantz – Domasłowska, J. Domasłowski – Kościół Św. Jakuba w Toruniu, TNT 2011 r.

¹² tamże

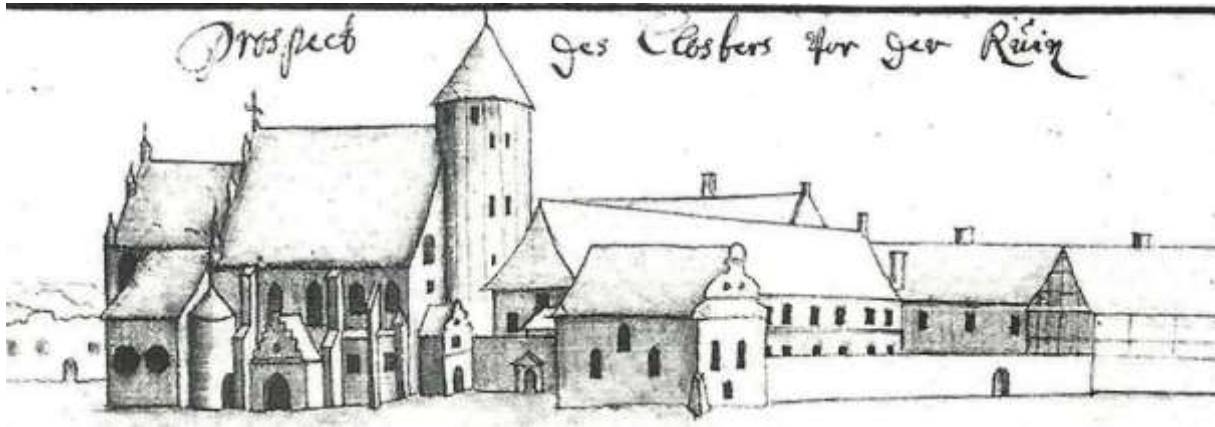
Od autora:

Przedstawione opracowanie to próba syntezy bogatych dziejów toruńskiego zgromadzenia. Wnikliwego czytelnika zachęcić można do lektur podanych w przypisach.

Opracował:

Paweł Bukowski
Przewodnik miejski po Toruniu

Ilustracje:

Rysunek 1 Nieistniejący klasztor sióstr Benedykynek i kościół Św. Ducha na Małych Rybakach (wg. Steinera)

Rysunek 2 Dawny budynek klasztoru sióstr Benedykynek (elewacja północna i zachodnia), ul. Świętego Jakuba 20 a

Rysunek 3

Maria z Dzieciątkiem ok. 1440 r.

obraz najprawdopodobniej z nieistniejącego kościoła św. Ducha, obecnie w zbiorach Muzeum Diecezjalnego w Pelplinie

Rysunek 4

Rozmównica z XVII w., po pracach konserwatorskich

dawny budynek klasztoru przy ul. św. Jakuba 20 a

Rysunek 5

Ołtarz główny w kościele św. Jakuba w Toruniu. Po lewej stronie obrazu widoczna rzeźba św. Benedykta po prawej św. Scholastyki założycielki zakonu benedyktynek

Rysunek 6 Adoracja Chrystusa Ukrzyżowanego przez obie gałęzie zakonu benedyktyńskiego, B. Strobel, 1634 r. z kościoła benedyktynek pw. św. Ducha obecnie kościół św. Jakuba (po lewej stronie u podstawy Krzyża widoczne jabłko symbol zgody)

Bibliografia:

- A. Błażejewska, K. Kluczajd, B. Mansfeld, E. Pilecka, J. Tylicki – Dzieje Sztuki Torunia Muzeum Okręgowe w Toruniu, 2009 r
 K. Mikulski – Przestrzeń i społeczeństwo od końca XIV do początku XVIII wieku, UMK 1999 r.
 L. Krantz – Domaśłowska, J. Domaśłowski – Kościół Św. Jakuba w Toruniu, TNT 2011 r.
 O. Wł. Szofłdorski – Kronika Benedyktynki Toruńskich

Spis ilustracji:

- Rysunek 1 Nieistniejący klasztor sióstr Benedyktynki i kościół Św. Ducha na Małych Rybakach (wg. Steinera)
 Źródło: Toruń i miasta Ziemi Chełmińskiej na rysunkach Jerzego Fryderyka Steinera z pierwszej połowy XVIII wieku, wyd. UMK 1998 r. 4
- Rysunek 2 Dawny budynek klasztoru sióstr Benedyktynki (elewacja północna i zachodnia),
 ul. Świętego Jakuba 20 a
 Źródło: <http://torunska-starowka.pl> 4
- Rysunek 3 Maria z Dzieciątkiem ok. 1440 r.
 Źródło: A. Błażejewska, K. Kluczajd, B. Mansfeld, E. Pilecka, J. Tylicki – Dzieje Sztuki Torunia, Muzeum Okręgowe w Toruniu, 2009 r. 5
- Rysunek 4 Rozmównica z XVII w., po pracach konserwatorskich
 Źródło: <http://torunska-starowka.pl> 5
- Rysunek 5 Ołtarz główny w kościele Św. Jakuba w Toruniu.
 Źródło: A. Błażejewska, K. Kluczajd, B. Mansfeld, E. Pilecka, J. Tylicki – Dzieje Sztuki Torunia, Dzieje Sztuki Torunia, Muzeum Okręgowe w Toruniu, 2009 r. 5
- Rysunek 6 Adoracja Chrystusa Ukrzyżowanego przez obie gałęzie zakonu benedyktyńskiego, B. Strobel, 1634 r. z kościoła Benedyktynki pw. św. Ducha Św. obecnie kościół Św. Jakuba
 Źródło: A. Błażejewska, K. Kluczajd, B. Mansfeld, E. Pilecka, J. Tylicki – Dzieje Sztuki Torunia, Dzieje Sztuki Torunia, Muzeum Okręgowe w Toruniu, 2009 r. 6